

ΣΥΜΒΟΛΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑΝ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ

Α'

ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΙΣ, ΕΚΚΟΣΜΙΚΕΥΣΙΣ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ
ΕΝ ΤΩΙ ΔΙΚΑΙΩΙ ΤΗΣ ΡΩΜΑΙΟΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΥΠΟ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Δ. ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ Δ. Θ., Π. Ν.
ΕΝΤΕΤΑΛΜΕΝΟΥ ΥΦΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΝ ΤΩΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤ. ΑΘΗΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου εἶναι τὸ θεμελιώδες ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ τὸ δυσχερέστατον τῆς ἐπισημῆς τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου. Ἡ δυσχέρεια προέρχεται κυρίως ἐκ τῆς ἀδυναμίας ἐπακριβοῦς προσδιορισμοῦ τῶν ἐννοιῶν τῆς τε Ἐκκλησίας¹ καὶ τοῦ Δικαίου.² Τὸ ἔλον δὲ πρόβλημα περιπλέκεται ἔτι περισσότερο λόγῳ τοῦ ἰδιότυπου καὶ ὑπερκοσμίου χαρακτήρος τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις δὲν εἶναι ἀπλοῦς ἐγκόσμιος ὀργανισμὸς, ἀνθρώπινον καθίδρυμα, ἀλλὰ σύνθετος ὀργανισμὸς θεῖον καὶ ἀνθρώπινον καθίδρυμα, ἐν ᾧ τὸ θεῖον καὶ τὸ ἀνθρώπινον εἶναι ἀρρήκτως καὶ ἀδιασπᾶστος ἀλλήλοις συνηνωμένα³. Συνεπῶς ἡ Ἐκκλησία εἶναι θεῖος καὶ ἀνθρώπινος, ὄρατος καὶ ἀόρατος, ἐπίγειος καὶ ἐπουράνιος ὀργανισμὸς, ἔχων ὡς ὑψίστην ἀποστολὴν τὴν συνένωσιν καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Αἱ ἰδιότητες αὗται προσδίδουν κατ' ἐξοχὴν πνευματικὸν χαρακτήρα εἰς τὸν ὄρατον

1. Πρβλ. Κων. Μουρατίδου, Ἡ οὐσία καὶ τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Συμβολὴ εἰς τὰ θεμελιώδη προβλήματα τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου. Διατριβὴ ἐπὶ Ὑφηγεσίᾳ. Ἐν Ἀθήναις 1958 σελ. 41 ἐξ. M. Schmaus, Katholische Dogmatik, III, 1 Die Lehre von der Kirche, 3η-5η ἐκδ. 1958 σ. 6 ἐξ. H. Dombois, Der Kampf um das Kirchenrecht, ἐν Die Katholizität der Kirche, ἐπιμ. H. Asmussen καὶ W. Stählin, Stuttgart 1957 σελ. 298. «Die Kirche ist eine von Gott gestiftete Institution, ja geradezu die Institution kat' exochen. Aber zum Wesen der Institution gehört es, dass sie nicht abschliessend definiert werden kann».

2. Πρβλ. A. Stiegler, Der Kirchliche Rechtsbegriff. Elemente und Phasen seiner Erkenntnisgeschichte, München und Zürich, 1958 σελ. 1 ἐξ.

3. Πρβλ. Ἰωάν. Καρμίρη, Σύνοψις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὀρθόδοξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1957 σελ. 145 ἐξ. St. Zankow, Das Orthodoxe Christentum des Ostens, Berlin 1928 σελ. 70 ἐξ. R. von Kienitz, Die Katholische Kirche als Weltreich, München 1949 σελ. 8.

ὀργανισμόν τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὀργάνωσις τῆς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν συνήθη τῶν νομικῶν προσώπων ἐν ταῖς κοινωνίαις τῶν ἀνθρώπων⁴. Συμφώνως δὲ τῷ κανόνι «Agere sequitur esse» καὶ τῷ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τοῦ τέλους ἅπαντα προσαγορεύειν δίκαιον», τὸ δίκαιον ὡς ρυθμιστικὸς παράγων τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, ἦτοι κατ' ἐξοχὴν πνευματικὸν δίκαιον, ὅπερ διαφέρει τοῦ δικαίου τῶν κατὰ κόσμον νομικῶν ὀργανισμῶν κατὰ τε τὴν προέλευσιν καὶ τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν ἐπιδιωκόμενον ὑπ' αὐτοῦ σκοπὸν.⁵ Ἀκριβῶς δ' εἰπεῖν ἐν τῇ ἑναρμονίσει τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος πρὸς τὸ θεῖον, καὶ τῆς μορφῆς πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ δὴ καὶ τῆς ἐξωτερικῆς κανονικῆς τάξεως πρὸς τὴν ἐσωτέραν φύσιν τῆς Ἐκκλησίας ὡς τῆς κοινωνίας ἐν ἣ ἐπικρατεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος καὶ ἡ καινὴ τῆς ἀγάπης ἐντολή, συνίσταται ἡ οὐσία τοῦ ὅλου προβλήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφές, ὅτι διὰ τὸν ὀρθὸν προσδιορισμὸν τοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας δεόν νὰ προηγηθῇ ὁ προσδιορισμὸς τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας, δεδομένου ὅτι πᾶν σύστημα Κανονικοῦ Δικαίου δεόν νὰ ἔχῃ ὡς ἀφετηρίαν τὸ περὶ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας θέμα⁶. Ἡ ὀρθὴ δὲ κατανόησις καὶ λύσις τοῦ περὶ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας προβλήματος ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς ὀρθῆς λύσεως τῆς ἐν γένει ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως.⁷ Ἡ διαφωνία τῶν ἐπὶ μέρους «Ἐκκλησιῶν», ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐν γένει κανονικῆς ἐν αὐτῇ τάξεως, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς διαφωνίας καὶ ἀντιθέσεως ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας. Ὡς ὀρθῶς παρατηρήθη «τὸ τῆς Ἐκκλησίας δόγμα ἐγένετο ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἰδίως σημεῖον ἀντιλεγό-

4. Πρβλ. Eichmann-Mörsdorf, Kirchenrecht, A' τόμ. 8η ἐκδ. Paderborn 1953 σελ. 38. ἐξ.

5. W. Bertrams, Die Eigennatur des Kirchenrechts. Das geistliche übernatürliche Wesen des Kirchenrechts, ἐν Gregorianum 27 (1946) σελ. 527 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ. Personale Stuktur des Kirchenrechts, ἐν Stimmen der Zeit, Monatschrift für das Geistesleben der Gegenwart 164 (1959) σελ. 121 ἐξ. R. Erb, Vom Wesen des Rechts und der Sittlichkeit, Basel 1925. E. Rösser, Göttliches und menschliches unveränderliches und veränderliches KR. von der Entstehung der Kirche bis zum Mitte des 9 Jahrh. Untersuchungen zur Geschichte des KR. mit bes. Berücksichtigung der Anschauungen R. Sohms, Paderborn 1934. H. Eppeler, Das Recht. Eine Untersuchung über Rechtsbegriff, Rechtshgung und Rechtsgebilde, München 1953.

6. Πρβλ. H. Liermann, Deutsches Evangelisches Kirchenrecht, Stuttgart 1933, σελ. 4 «Jedes Kirchenrechtliche System... muss mit der Frage nach dem Wesen der Kirche beginnen».

7. Πρβλ. M. Kaiser, Die Einheit der Kirchengewalt nach dem Zeugnis des N. T. und der Apostolischen Väter, München 1956 σελ. 3 ἐξ.

μενον, εἰς αὐτὸ δὲ συγκεντροῦνται πᾶσαι αἱ ἐπὶ μέρους τῶν Ἐκκλησιῶν δογματικαὶ διαφοραὶ καὶ ἀπ' αὐτοῦ ὡς ἀφ' ἐνιαίας ἀρχῆς, ἀναπτύσσονται ἅμα καὶ ἀνελλίσσονται τὰ δογματικὰ συστήματα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τῆς Δυτικῆς καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἡ ἐν τούτῳ ἔρις καὶ ἡ διαφορὰ τῶν Ἐκκλησιῶν ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τὴν θεοθεν ἰδρυσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς»⁸.

Ἀποτέλεσμα τῶν μεταξὺ τῶν «Ἐκκλησιῶν» διαφορῶν τούτων ὑπῆρξαν αἱ οὐσιώδεις παρεκκλίσεις ἐν τῇ διοργανώσει ἰδίᾳ τῆς Ρ.Ε.⁹ καὶ τῶν Προτεσταντικῶν κοινοτήτων ἀπὸ τῆς διοργανώσεως τῆς ἀρχαίας καὶ ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας. Καὶ ἡ μὲν Ρ.Ε. διὰ τῶν παρεκκλίσεων αὐτῆς κατέστη εἰς ὀργανισμὸς, ἐν ᾧ συντίθεται τὸ πνευματικὸν μετὰ τοῦ κοσμικοῦ στοιχείου, αἱ δὲ προτεσταντικαὶ κοινότητες ἀποτελοῦν ἐξ ἐπόψεως δικαίου καθαρῶς ἐγκόσμιον ὀργανισμόν¹⁰. Οὕτω, ἐν μὲν τῇ Ρ.Ε. ἐξαίρεται ἡ ὄρατὴ τῆς Ἐκκλησίας πλευρὰ καὶ ὑπογραμμίζεται ἡ ἐξωτερικὴ αὐτῆς ὀργάνωσις ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὀργανισμόν αὐτῆς, ἥτοι τονίζεται ἡ μορφή εἰς βᾶρος τῆς οὐσίας καὶ τὸ δίκαιον καὶ ὁ νόμος εἰς βᾶρος τῆς Ἐκκλησίας ὡς τῆς κοινωνίας ἐνθα ἐπικρατεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος καὶ ἡ καινὴ τῆς ἀγάπης ἐντολή. Διὸ καὶ χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν Προτεσταντῶν ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν Ἐκκλησία τοῦ δικαίου (Rechtskirche), ἥτις ἀντιτίθεται πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς κοινωνίας ἀγάπης (Liebeskirche). Ἀντιθέτως δὲ αἱ προτεσταντικαὶ κοινότητες θεωροῦσαι ὡς ἀληθῆ Ἐκκλησίαν τὴν ἄορατον, ἥτις κατ' αὐτοὺς εἶναι «κοινωνία πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου ἐν ταῖς καρδίαις» (Societas et spiritus sancti in cordibus), παραθεωροῦσιν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ὄρατὴν Ἐκκλησίαν ἢ προσδίδουν εἰς αὐτὴν ἐξωτερικὴν τινα καὶ δευτερεύουσαν σημασίαν. Ὑποστηρίζεται δὲ ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς οὕτω λεγομένης «Liebeskirche», ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς κοινωνία ἀγάπης, ἄσχετος ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν διοργάνωσιν καὶ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον, τὸ ὁποῖον εἶναι κατ' αὐτοὺς καθαρῶς ἀνθρώπινον δημιούργημα.

Ἡ διὰ τῶν παρεκκλίσεων τούτων προκληθεῖσα δυσαρμονία μεταξὺ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κανονικῆς τάξεως τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν

8. X. Ἀνδροῦτσου, Συμβολικὴ ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου, ἐκδ. 2α Ἀθήναι 1930 σελ. 71. Πρβλ. W. von Loewenich, Der moderne Katholizismus. Erscheinung und Probleme, 2α ἐκδ. Witten Ruhr 1956 σελ. 166 ἐξ.

9. Ρ. Ε. = Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία.

10. Πρβλ. R. Sohm, Kirchenrecht. Die geschichtliche Grundlagen, Leipzig 1892 σελ. 698 «Die Kirche der Urchristentums (Ekklesia) ist eine rein geistliche, die Katholische Kirche eine geistlich-weltliche, die evangelische Kirche im Rechtsinn, wie sie heute vor uns steht, ein rein weltliche Organisation» Περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ ἐξ ἐπόψεως δικαίου τῶν προτεσταντικῶν κοινοτήτων πρβλ. H. Dieckmann S. J. Die Verfassung der Urkirche. Dargestellt auf Grund des Paulusbriefes und der Apostelgeschichte, Berlin 1923 σελ. 15 ἐξ.

συνετέλεσεν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ διασήμεου προτεστάντου νομομαθοῦς, ρωμαίστου καὶ κανονολόγου Rudolph Sohm¹¹ διακλήρου τῆς περιφήμου θεωρίας του, καθ' ἣν ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ οὐσία τοῦ δικαίου εὐρίσκονται ἐν ἀντιθέσει¹² ἢ κατ' ἄλλην διατύπωσιν· «Ἡ Ἐκκλησία ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της δὲν ἔχει ἀνάγκην τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου»¹³.

Διὰ τῆς θεωρίας του ταύτης ὁ R. Sohm, ἀρνούμενος αὐτὴν ταύτην τὴν δυνατότητα τῆς συμφώνως τῇ οὐσίᾳ τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρξεως Κανονικοῦ Δικαίου, ἠπέλπει νὰ συγκλονίσῃ ἐκ θεμελίων τὴν Κανονικὴν τῶν «Ἐκκλησιῶν» τάξιν. Ὡς ἦτο φυσικὸν ἡ θεωρία αὕτη προεκάλεσε μεγίστην ἀντίδρα-

11. Ὁ R. Sohm († 1917) διὰ τῶν ἔργων του, ἦτοι κυρίως: 1) Kirchenrecht τ. I.: Die geschichtliche Grundlagen, Leipzig 1892. τ. II.: Katholisches Kirchenrecht, Leipzig 1923. 2) Das altkatholische Kirchenrecht und das Dekret Gratians, ἐν Festschrift für A. Wach, München-Leipzig 1918, συνετέλεσεν μεγάλως εἰς τὴν πρόδον τῆς ἐπιστήμης τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου. Διακρινόμενος ὁ R. Sohm διὰ τὴν φλογερὰν αὐτοῦ πίστιν εἰς τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ ἐθεώρει ἐν τῷ ἐνσαρκωθέντι Λόγῳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῇ ὑπ' αὐτοῦ θεμελιωθεῖσῃ Ἐκκλησίᾳ ἐξαιρέτως τὸ θεῖον καὶ ὑπερκόσμιον στοιχεῖον παραθεωρῶν, ὅτι ὁ ἐνσαρκωθείς Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦτο Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ταυτοχρόνως καὶ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἐθεμελιώθη ἐπὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ὡς Θεανθρώπου καὶ συνεπῶς εἶναι θεῖον καὶ ἀνθρώπινον καθίδρυμα (πρβλ. Kaiser, ἐνθ' ἄν. σελ. 9 ὑπ' 7). Παρὰ ταῦτα κατώρθωσεν ὁ μεγαλοφυῆς οὗτος τῆς ἐπιστήμης ἐρευνητῆς καὶ θερμότατος φιλέλλην νὰ συλλάβῃ εἰς βάθος τὸ μέγα πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου, οὕτως ὥστε νὰ ἀποτελῇ καὶ σήμερον τὸ κέντρον περὶ τοῦ ὁποίου στρέφεται ἡ ἐν γένει περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου προβλήματος ἔρευνα. Θεωρεῖται δὲ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ρωμαιοκαθολικῶν ὡς εἰς τῶν μεγίστων κανονολόγων καὶ νομομαθῶν ἐν γένει τῆς ἐποχῆς μας, χαρακτηριστικῶς ὑπὸ τοῦ Alois Dempl, ἐν Sacrum Imperium. Geschichte- und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance, 2α ἔκδ. Darmstadt, 1954 σελ. 23, ὡς ὁ Savigny τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου. «Die Philosophie des Kirchenrecht in ihrer ganzen Bedeutung für die abendländische Kulturgeschichte erkannt zu haben, ist ein Ruhmestitel der deutschen historischen Schule, besonders Rudolph Sohms, des Savigny des Kirchenrechts». Ὁ δὲ W. Schönfeld, Über die Heiligkeit des Rechts, Göttingen 1957 σελ. 52, σημειοῖ χαρακτηριστικῶς: «Darum erscheint mir R. Sohm als einer der grössten und verehrungswürdigsten aller Kirchenrechtslehrer im besonderen und aller Rechtslehrer im allgemeinen in unserem Zeitalter, und zwar deshalb, weil er die ganze Fragwürdigkeit des Kirchenrechts durchschaut hat wie kaum ein anderer sonst...». Πρβλ. H. Feine, Kirchliche Rechtsgeschichte I τ. I. Die Katholische Kirche, 2α ἔκδ. Weimar 1954 σελ. 593. «Als vielleicht stärkste Anregung und Befruchtung Kirchenrechtlichen Denkens hat sich bis in die Gegenwart für beide Konfessionen die von grosser geistiger und religiöser Konzeption getragene Lebensarbeit von Rudolph Sohm (1917) erwiesen». Οἱ κυριώτεροι ἐκπρόσωποι τῶν ἰδεῶν τοῦ Sohm εἶναι σήμερον ἐν μὲν τῇ P. E. ὁ Joseph Klein, ἐν δὲ τῷ προτεσταντισμῷ ὁ Emil Brunner.

12. R. Sohm, Kirchenrecht... τ. I. ἐνθ' ἄν. passim. «Das Wesen der Kirche und das Wesen des Rechts stehen miteinander in Widerspruch».

13. Ἐνθ' ἄν. σελ. 3. «Die Kirche will kraft ihres Wesens K e i n Kirchenrecht»,

σιν μεταξύ τῶν Κανονολόγων καὶ δι' αὐτῆς ἀληθῆ ἀνθησιν τῆς ἐπιστήμης τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου¹⁴. Ἡ προσπάθεια πρὸς ἀντίκρουσιν τῆς θεωρίας τοῦ R. Sohm ἠνάγκασε τοὺς Κανονολόγους εἰς τὴν ἐξ ὑπαρχῆς θέσιν καὶ εἰς βάθος ἔρευναν τοῦ σπουδαιοτάτου περὶ τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου προβλήματος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι αἱ βασικαὶ θέσεις τοῦ R. Sohm, λόγῳ ἀκριβῶς καὶ τοῦ ἀπολύτου τρόπου¹⁵ καθ' ὃν διευτυπώθησαν ὑπ' αὐτοῦ θεωροῦνται γενικῶς ὡς ἀνατραπεῖσαι καὶ καταρριφθεῖσαι¹⁶. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὅμως τεθὲν πρόβλημα¹⁷, παραμένει ἀπασχολεῖ¹⁸ καὶ θὰ ἀπασχολῇ ἐπὶ μακρὸν καὶ τὰ μέγιστα τοὺς ἀπασχολουμένους περὶ τὸ Κανονικὸν Δίκαιον¹⁹.

14. Πρβλ. Κων. Μουρατίδου, Σύγχρονοι κατευθύνσεις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, Ἀθήναι 1960 (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ δελτίου «Ἐκκλησία» 1960). Ἡδὴ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς συστηματικῆς ἐρεύνης τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου διὰ τῆς ἐφαρμογῆς αὐστηρῶς ἀντικειμενικῆς μεθόδου καὶ ἐν συνεργασία μετὰ τῆς Σχολῆς τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου. Πρβλ. H. F e i n e, ἔθ' ἀν. σελ. 592 ἐξ. Κατὰ τὴν προπαρασκευαστικὴν ταύτην περίοδον διεκρίθησαν ἐκ μὲν τῶν προτεσταντῶν κανονολόγων κυρίως οἱ Karl Friedrich Eichhorn, Aemilius Ludwig Richter, Paul Hinschius, Emil Friedberg, Ulrich Stutz καὶ οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ Phillips, Scherer, Sägmüller καὶ Fr. X. Wernz.

15. Πρβλ. Hans von Campenhausen, Recht und Gehorsam in der ältesten Kirche, ἐν Theologische Blätter, 1941 στ. 280 ἐξ. «Sohm, fasste den, Geist... durchaus unbiblich im Sinne einer rein religiösen Innerlichkeit und Freiheit auf, stellte ihn zu jeder Kontinuität und bleibende Ordnung der Kirche in Gegensatz und gelangte so zu einer wahrhaft anarchischen Definition der ältesten Kirchen verfassung und Idee. In Wirklichkeit ist der Geist als Geist Christi von Anfang an geschichtlich und Konkret bestimmt».

16. Παρὰ τὰς βασικὰς πλάνας τοῦ ὁ Sohm συνέβαλλε μεγάλως εἰς τὴν ἀκριβῆ διαπίστωσιν τῶν θεμελιωδῶν παρεκκλίσεων ἐν τῇ διοργανώσει τῆς τε P.E. καὶ τῶν προτεσταντικῶν κοινότητων. Ὁ R. Sohm διὰ τῆς θεωρήσεως τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀπολύτως πνευματικοῦ καὶ ὑπερκοσμοῦ ὀργανισμοῦ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκ νέου προβολὴν τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοργανώσεως, καθ' ἣν ἡ ἀληθὴς κεφαλὴ καὶ ὁ πράγματι κυβερνῶν τὴν Ἐκκλησίαν εἶναι Αὐτὸς ὁ Θεάνθρωπος Κύριος. Ἡ συμβολὴ αὕτη τοῦ Sohm ἐνέχει ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα καὶ διὰ τὴν ὀρθὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνθρωπίνου παράγοντος καὶ τοῦ ἐπιτυχοῦς προσδιορισμοῦ τῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἱεραρχίας.

17. Πρβλ. Carl Schneider, Geistesgeschichte des Antiken Christentums, II τόμ. München 1954 σελ. 236. «Rudolph Sohm hat die Entstehung einer juristischen Organisation im Christentum, als seine grösste Tragik bezeichnet. Mögen seine Ergebnisse zum Teil veraltet, zum Teil unrichtig sein, einem der folgenschwersten Vorgänge in der Kirchengeschichte hat er Klar gesehen».

18. Πρβλ. Kl. Mörsdorf, Altkanonisches «Sakramentsrecht»? Eine Auseinandersetzung mit dem Anschauungen Rudolph Sohm über die inneren Grundlagen des Decretum Gratiani, ἐν Studia Gratiana (Bologna 1953) τόμ. I σελ. 488. «Allein der von den Fachgenossen oft tot Gesagte und tot Geglaubte hat der Kirchenrechtswissenschaft einen Stachel eingepflanzt, der sie nicht zur Ruhe Kommen lässt».

19. Ἡ ἀφορῶσα εἰς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου σύγχρονος

Περὶ τοῦ θεμελιώδους καὶ σπουδαιοτάτου τούτου προβλήματος, τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου, ἐλάχιστα ἔχουν, δυστυχῶς, γραφεῖ παρ' ἡμῖν. Ἐλλείπει δὲ πλήρως ἐνημερωμένη σύγχρονος μονογραφία²⁰. Καὶ ὁμῶς ἐπιβάλλεται ἐπιτακτικῶς ἡ ἀντιμετώπισις καὶ ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου τοῦ θεμελιώδους τούτου προβλήματος, διότι, σὺν τοῖς ἄλλοις, μόνον ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἀντιμετωπιζόμενον τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρη τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ιδεώδη αὐτοῦ λύσιν. Διότι μόνον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ διατηρεῖται καθ' ὁμολογίαν καὶ ἑτεροδόξων Θεολόγων²¹, ἀλώβητος, ἀνόθευτος καὶ ἀπαράχαρακτος, τοῦλάχιστον κατὰ τὰς βασικὰς αὐτῶν ἀρχὰς ἡ διοργάνωσις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Συνεπῶς μόνον ἐν αὐτῇ ὑπάρχει ἡ δυνατότης ἐλευθέρας, ἀντικειμενικῆς καὶ ἀπροκαταλήπτου ἐρεύνης, ἥτις εἶναι ἀνέφικτος, a priori ἐν τε τῇ Ρ.Ε. καὶ τῷ Προτεσταντισμῷ. Διότι πρὸ τῆς ἀληθείας παρεμβάλλεται ὡς σιδηροῦν παραπέτασμα ἐν μὲν τῇ Ρ.Ε. ὁ παπικὸς θεσμὸς, ἐν δὲ τῷ Προτεσταντισμῷ ἡ ἀρνήσις τοῦ μυστηρίου τῆς εἰδικῆς ἱερωσύνης, τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς καὶ πάσης θείου δικαίου ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας. Θεμελιώδης δὲ παρέκκλισις τῆς τε Ρ.Ε. καὶ τῶν προτεσταντικῶν κοινοτήτων εἶναι ὁ δια-

βιβλιογραφία εἶναι εὐρύτατη. Ἐξ αὐτῆς σημειοῦμεν τὰ ἑξῆς: J. Heckel, *Initia iuris ecclesiastici Protestantium*, München 1950. Τοῦ αὐτοῦ, «Lex Charitatis» Eine iuristische Untersuchung über das Recht in der Theologie Martin Luthers, München 1953. Τοῦ αὐτοῦ, *Im Irrgarten der Zwei=Reich=Lehre*, München 1957. Wolf = Dieter Marsch, *Ist das Recht eine notwendige Funktion der Kirche? Zur Auseinandersetzung mit Rudolf Sohm*, ἐν *Zeitschrift für evangelisches Kirchenrecht* 5 (1956) σελ. 117-158. H. Diehm, *Vertrauen und Misstrauen im Kirchenrecht*, ἐνθ' ἀν. σελ. 274 ἑξ. W. Mauer, *Von Ursprung und Wesen Kirchlichen Rechts*, ἐνθ' ἀν. σελ. 1-31. E. Brunner, *Das missverständnis der Kirche*, Stuttgart 1951. Karl Barth, *Die Ordnung der Gemeinde. Zur dogmatischen Grundlegung Kirchenrecht*, München 1955. H. von Campenhausen, *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten* (Beiträge zur historischen Theologie 14), Tübingen 1953. Herbert Wehrhahn, *Kirchenrecht und Kirchengewalt*, Tübingen 1956. A. Hagen, *Prinzipien der Katholischen Kirchenrecht*, Würzburg 1949. J. Brosch, *Charismen und Aemter in der Urkirche*, Bonn 1951. J. Klein, *Grundlegung und Grenzen des Kanonischen Rechts*, Tübingen 1947. Τοῦ αὐτοῦ, *Kanonistische und moraltheologische Normierung in der katholischen Theologie*, Tübingen 1949. Klaus Mörsdorf, *Zur Grundlegung des Rechtes der Kirche*, ἐν *Münchener Theologische Zeitschrift* 3 (1952) 329-348. Τοῦ αὐτοῦ, *Altkanonische «Sakramentsrechts»?* ἐνθ' ἀν.

20. Πρβλ. Ε. Φιλίππου, *Ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τὸ Δίκαιον*, Ἐν Ἀθήναις 1915. Φ. Γεωργιάδου, *Εἰσαγωγή εἰς τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον*, Ἀθήναι 1939. Α. Βαμβέτσου, *Εἰσαγωγή εἰς Ἑλληνικὸν Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον*, Ἐν Ἀθήναις 1911.

21. Πρβλ. H. Dombois, ἐνθ' ἀν. σελ. 287 «Die Verfassung der alten kirche ist erst im Blick der Gegenwart voll sichtbar geworden. Die Tradition und die Kirchenrechtslehre der Ostkirche bewahrt ihre Grundzüge auf» Πρβλ. καὶ γνώμας: F. Heiler, E. Benz Max Prinz von Sachsen κλπ.

χωρισμὸς μεταξύ ὁρατῆς καὶ ἀοράτου Ἐκκλησίας καὶ ἡ αὐτοτελὴς διοργάνωσις τῆς πρώτης. Ὡς χαρακτηριστικῶς παρατηρεῖ ὁ H. Dombois «Ἀμφότερα τὰ συστήματα, τὸ τε τῆς P.E., ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Συνόδων τοῦ Λατερανοῦ (1139—1215) ὡς καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ἀποτελοῦν πνευματικὰς συλλήψεις, αἵτινες θεμελιοῦνται ἐπὶ τοῦ διαχωρισμοῦ τοῦ ἔσωθεν ἀπὸ τοῦ ἔξωθεν. Ταῦτα εἶναι περισσότερον πρὸς ἄλληλα συγγενῆ παρά ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τὸ δίκαιον τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας»²².

Πρὸς ἐπίτευξιν ὅμως τῆς κατὰ τὸ δυνατόν πλήρους καὶ συστηματικῆς, ἐξ ἐπόψεως τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐρεύνης καὶ ἐπιτυχοῦς λύσεως τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου ἐπεβάλλετο ἀπολύτως ἡ ἔρευνα οὐ μόνον τῶν σχετικῶν πορισμάτων τῆς ἐπιστήμης τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ παρακολούθησις τῆς διοργανώσεως αὐτῶν κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν ἀνέλιξιν, διότι ἐρευνῶν τις τὴν ἀντίθετον ἄποψιν διευκρινίζει ἐν πολλοῖς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θέσιν²³. Γενικώτερον δὲ διὰ τῆς μεθόδου ταύτης, ἐπιτυγχάνεται ἡ πλήρης διαφώτισις τοῦτο μὲν τοῦ αἰτίου τῆς παρεκκλίσεως τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν ἐκ τῆς ἀρχικῆς ὀργανώσεως τῆς μιᾶς καὶ ἀδαιρέτου Ἐκκλησίας, τοῦτο δὲ αὐτῆς ταύτης τῆς οὐσίας καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς διοργανώσεως τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων καὶ μόνον εἶναι δυνατὴ, ὡς ἐλέχθη, ἡ λύσις τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου προβλήματος²⁴.

Ἄλλ' ἡ ἔρευνα τοῦ θεμελιώδους προβλήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου προσλαμβάνει ὅλως ἰδιαιτερον ἐνδιαφέρον κατὰ τὴν σύγχρονον περίοδον, καθ' ἣν μεγίστη συντελεῖται προσπάθεια πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ πραγματοποιήσιν τῆς «Una Sancta» ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁρθῶς δὲ, δεδομένου ὅτι ἡ συμφωνία τῶν ἐπὶ μέρους «Ἐκκλησιῶν» ἐπὶ τοῦ βασικοῦ καὶ θεμελιώδους τούτου προβλήματος, τῆς συμφώνως δηλονότι τῇ οὐσίᾳ τῆς Ἐκκλησίας διοργανώσεως τοῦ ὁρατοῦ αὐτῆς ὀργανισμοῦ ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν πρὸς ἐπίτευξιν τῆς Ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἐθεωρήσαμεν ὅτι ἐπεβάλλετο νὰ θέσωμεν ὡς ἀπαρχὴν τῆς συμβολῆς ἡμῶν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου τὴν ἔρευναν τοῦ Δικαίου τῆς P.E., ἥτις, ὡς γνωστόν, συνέβαλλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου²⁵.

22. H. Dombois, ἐνθ' ἄν. σελ. 300.

23. Πρβλ. W. von Loewenich, ἐνθ' ἄν. σελ. 14.

24. Πρβλ. H. Dombois, ἐνθ' ἄν. σελ. 295 «Die Verfassung der alte Kirche in ihrer grossartigen Einfachheit und monumentalen Klarheit, ganz auf das Pneuma gestellt und doch ganz real und konkret, gibt uns nun auch Maßstäbe für die Beurteilung der gegenwärtigen Lage des Streitens um das Kirchenrecht».

25. Τὸ ὅλον ἔργον θὰ ἀπαρτισθῇ ἐκ τριῶν τευχῶν, εἰς τὸ δεῦτερον τεῦχος θὰ προβῶμεν

Είναι τόνον συνυφασμένη με τόν καθόλου βίον τῆς Ρ.Ε. ἡ ἔννοια τοῦ Δικαίου²⁶ ὥστε δικαίως ἀπενεμήθη αὐτῇ ὁ τίτλος τῆς κατ' ἐξοχὴν Ἐκκλησίας τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου²⁷. Ἰδιαιτέρως δὲ διὰ τῆς πρὸ ὀλίγων μόλις δεκαετηρίδων ἐκδόσεως τοῦ μνημειώδους ὄντως ἔργου τοῦ κώδικος τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, «Codex Iuris Canonici» (1917), τὸ ὁποῖον διακρίνεται διὰ τὴν νομοτεχνικὴν αὐτοῦ τελειότητα²⁸, ἐπέτυχεν ἡ Ρ.Ε. τὴν κατὰ συγχρονισμένον τρόπον διακυβέρνησιν τοῦ γιγαντιαίου αὐτῆς ὀργανισμοῦ.

Ἡ συστηματικὴ αὕτη ἔρευνα τοῦ Δικαίου τῆς Ρ.Ε. καθίσταται ὡς ἐπίκαιρος κατόπιν ἰδίᾳ τῆς ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἰωάννου ΚΓ' συγλήσεως διὰ τὸ τρέχον ἔτος (κοίκομενικῆς συνόδου), ἥτις κατ' αὐτὸν θὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ σαφὴς συνεπῶς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἐν γένει ἱστορικῆς ἐξελίξεως, ὡς καὶ τῶν συγχρόνων κατευθύνσεων ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ρ.Ε. προβολὴ ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου τῶν βασικῶν θέσεων αὐτῆς ἐπὶ τῶν οὐσιωδῶν προβλημάτων, ἅτινα διαχωρίζουσι ταύτην ἀπὸ τῆς Ρ.Ε., ἐπεβάλλετο καὶ ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἀπολύτως καὶ ἐπιγόντως.

Ἡ πλήρης ὁμως καὶ λεπτομερὴς ἔρευνα τῆς διοργανώσεως τῆς Ρ.Ε. κατὰ τὴν μακροαίωνα αὐτῆς ἱστορικὴν ἐξέλιξιν εἶναι, ὡς ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀντικειμένου δυσχερεστάτη καὶ ὑπερβαίνει ἐν πολλοῖς οὐ

εἰς κριτικὴν ἐπισκόπισιν τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου ἐν τῷ προτεσταντικῷ Κανονικῷ Δικαίῳ. Εἰς δὲ τὸ τρίτον τεῦχος θὰ ἐρευνήσωμεν τὸ αὐτὸ πρόβλημα ἀξ ἐπόψεως τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

26. Πρβλ. W. von Loewenich, ἐνθ' ἀν. σελ. 145. «Das juristische ist eine ganz entscheidende komponende im Wesen des römischen katholizismus. Das Dogma hat Rechtscharakter und das kirchenrecht hat dogmatische Gültigkeit. Auch die kultischen Vorschriften sind rechtsgültig und ihre exakte Durchführung ist meist dogmatisch wichtig. Eine bestimmte Kirchenverfassung gehört zum Wesen der Kirche und ihre Anerkennung ist daran «de necessitate salutis», heilsnotwendig (Bulle «Una Sanctam» 1302) Lehr—und Rechtsnormen gehören zusammen, wenn man nach den Quellen der christlichen Wahrheit im Katholischen Sinn fragt. Die Quellen der Kirchlichen Lehre sind nicht nur religiöse Schriften (Bibel, Bekenntnisse), sondern auch die Rechtsbücher und die kultischen Bücher».

27. Πρβλ. Ἀμ. λ. Ἀλιβιζάτου, Ἡ κωδικοποίησις τῶν ἱερῶν κανόνων «τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν» τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» τόμ. ΚΘ' τεύχος Δ) Ἀθήναι 1958 σελ. 7. Ἄ. οὐδεὶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἀμφισβητήσῃ καὶ συνεπῶς νὰ περιφρονήσῃ τὴν λιπαρὰν καλλιέργειαν τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ἐν τῇ Ρωμαιοκαθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις καὶ διὰ τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν Ἐκκλησία τῆς ἐπιστήμης ταύτης, καὶ διὰ τῆς ὁποίας κατάρθωθη τὸ μνημειώδες τοῦτο ἔργον τῆς κωδικοποιήσεως (ἴτοι τῶν «Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν»)

28. Πρβλ. Ulrich Stutz, Der Geist des Codex Iuris Canonici. Eine Einführung in das auf Geheiß Papst Pius X verfasste und von Papst Benedikt XV. relasene Gesetzbuch der Katholischen Kirche, Stuttgart 1918.

μόνον τὰς δυνάμεις ἑνὸς καὶ μόνου ἐρευνητοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ προκαθορισθέντα πλαίσια τῆς μετὰ χειρὸς μελέτης.

Ἡ Ρ.Ε. ὑπῆρξεν καὶ εἶναι, ὡς γνωστόν, εἷς ἐκ τῶν πολυπλοκωτέρων ὀργανωμένων ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν ἐξ ὧν ποτὲ ἐγνώρισεν ὁ κόσμος.²⁹ Ποικίλοι παράγοντες ἐπέδρασαν ἐπὶ τὴν διοργάνωσιν ταύτης. Ὁ Friedrich Heiler τὴν ἐχαρκτήρισεν ὡς ἐν σύμπλεγμα ἀντιθέσεων, «complexio oppositorum»³⁰. Πλεῖστοι δὲ ἐρευνηταὶ ὑποστηρίζουν, ὅτι ἡ κατὰ τὴν διοργάνωσιν τῶν δύο περίπου χιλιετηρίδων τοῦ βίου αὐτῆς ἀπομάκρυνσις τῆς Ρ.Ε. ἀπὸ τῆς διοργανώσεως τῆς μιᾶς καὶ ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας δὲν συνίσταται εἰς ἀπλὴν τινα διαφοροποίησιν ἀπ' αὐτῆς, ἀλλὰ εἰς ἀληθῆ θρησκευτικὴν ἐκπτώσιν³¹. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει δὲν ἐπικρατεῖ ὁμοφωνία, ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν μὴ ρωμαιοκαθολικῶν ἐπιστημόνων, ἐν σχέσει μὲ τὸν ὑπ' αὐτῶν προσδιορισμὸν τῆς φύσεως τοῦ δικαίου καὶ τοῦ νομικοῦ χαρακτῆρος τῆς Ρ.Ε.³².

Σκοπὸς ἡμῶν ἐν τῇ μετὰ χειρὸς μελέτῃ εἶναι νὰ διακριβώσωμεν τοὺς κυριωτέρους παράγοντας, οἵτινες κατὰ τὴν μακραίωνα ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς συνετέλεσαν εἰς τὴν διαφοροποίησιν τῆς Ρ.Ε. καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν κυριωτέρων τούτων παραγόντων νὰ ἐκτιμῶμεν, ὅσον ἡμῖν ἡ δύναμις, κατ' ἀξίαν τὰς συντελουμένας συγχρόνους ἐξελίξεις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου αὐτῆς.

Ἐν τῇ διαιρέσει τῆς παρούσης μελέτης ἡμῶν ἠκολουθήσαμεν τὸν ὑπὸ

29. Λόγω ἀκριβοῦς τῶν πολυπλόκων προβλημάτων, ἅτινα τίθενται ἐνώπιον τοῦ ἐρευνητοῦ τῆς ἐν γένει διοργανώσεως τῆς Ρ.Ε., πᾶσα καταβλήθη προσπάθεια, τοῦτο μὲν, νὰ ἀποφευχθῇ ἡ αὐθαίρετος ἀπλοῦστευσις καὶ ἐπιφανειακὴ ἀντιμετώπισις αὐτῶν, τοῦτο δέ, νὰ κατευθῆν τὴν ὅλην ἔρευναν ἡ ἀπροκατάληπτος καὶ ἀντικειμενικὴ ἀντιμετώπισις τῶν προβλημάτων καὶ ἡ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀγάπη καὶ σεβασμὸς, δι' ὧν καὶ μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπερνίκησις τῶν διαφορῶν καὶ ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν.

30. Fr. Heiler, Der Katholizismus, seine Idee und seine Erscheinung, München 1923.

31. Πρβλ. W. Hauck, Rudolf Sohm und Leo Tolstoi. Rechtsordnung und Gottesreich, Heidelberg 1950 σελ. 44 ἐξ. «Nicht nur die Strecke ist lang, sondern die Kirche der Scholastik und der Renaissancepäpste war von der Gemeinschaft der galiläischen Fischer und Zöllner so weit abgewichen, dass zur Rechtfertigung dieses Wandlung die Verschiedenheit von Zeit, Ort und kulturverhältnissen nicht ausreicht. Es handelt sich vielmehr um einen religiösen Abfall».

32. Πρβλ. H. Feine, ἔνθ' ἀν. σελ. 1. Ἰδιαιτέρως αἰσθητὴ εἶναι ἡ ἔλλειψις τῆς ἐρεῦνης τοῦ δικαίου τῆς Ρ.Ε. ἐξ ἐπόψεως τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου. Πρβλ. W. P l ö c h l, Geschichte des Kirchenrechts tom. I. Das Recht des ersten christlichen Jahrhunderts, Wien-München 1953 σελ. 19. «Auf dem Gebiete der Geschichte der Kirchenrechtswissenschaft hingegen steckt die Forschung noch immer sehr in den Anfangsgründen. Je mehr man in die kirchliche Rechtsgeschichte eindringt, desto klarer erkennt man, wie notwendig für uns eine Geistesgeschichte des kirchenrechts wäre. Das gleiche gilt von einer Geschichte der kirchlichen Rechtsphilosophie, die eine notwendige Ergänzung einer allgemeinen Geschichte des Kirchenrechts wäre».

τῆς ἱστορίας τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ρ.Ε. προσφερόμενον ἡμῖν φυσικὸν διαχωρισμὸν θέσαντες ὡς χρονικὸν ὄριον τῆς διαφοροποιήσεως τῆς Ρ.Ε. ἀπὸ τῆς ἀρχαίας καὶ ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας τὸ μέγα σχίσμα μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας (1054). Ἡ ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθήσασα ἐκκοσμίκευσις τοῦ Δικαίου τῆς Ρ.Ε. προεκάλεσε τὴν Μεταρρύθμισιν καὶ διὰ τῆς ὑπὸ τῆς Ρ.Ε. Ἀντιμεταρρυθμίσεως ἤρχισε νέα περίοδος τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου αὐτῆς, ἥτις εὔρε τὴν ὀλοκλήρωσίν της ἐν τῇ Συνόδῳ τοῦ Βατικανοῦ (1870) καὶ τῇ ἐκδόσει τοῦ Codex Iuris Canonici (1917), ἡ ἐκδοσις τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ καὶ τὸ φυσικὸν τέρμα τῆς μέχρι τότε ἐξελίξεως τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῆς Ρ.Ε. καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῶν νεωτέρων ἐξελίξεων.³³

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ἡ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΗΣ Ρ. Ε. ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΑΙ ΑΔΙΑΙΡΕΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὸ ὁρατὸν καὶ ἀνθρώπινον αὐτῆς τιμῆμα, ὑπόκειται εἰς τὸν νόμον τῆς αὐξήσεως καὶ τῆς μεταβολῆς, ἔχουσα καὶ ἐν προκειμένῳ ἀναλογίαν πρὸς τὸν Θεάνθρωπον Ἰδρυτὴν αὐτῆς, ὁ Ὅποιος κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν Αὐτοῦ «προέκοπτεν σοφία καὶ ἡλικία καὶ χάριτι παρὰ Θεῶ καὶ ἀνθρώποις.³⁴» Ἡ τοιαύτη αὐξήσις καὶ μεταβολὴ ἀφορᾷ ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν μορφήν τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐχὶ εἰς τὴν οὐσίαν, ἥτις, ἤδη ἀπὸ τῆς ὥρας τῆς θεμελιώσεώς της φέρει ἐν ἑαυτῇ τὰς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ θεθείσας θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ πολιτεύματός της, τὰ μυστήρια καὶ τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν ἀλήθειαν³⁵. Ἀκριβῶς δὲ ἡ διαπίστωσις αὕτη ἐπέξηγεῖ τὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ ἡ

33. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαιρέσεως ταύτης ὁ πίναξ περιεχομένων τοῦ Α' τεύχους τῶν συμβολῶν ἡμῶν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Δικαίου ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἐξῆς κεφαλαίων:

ΚΕΦ. Α' Ἡ διαφοροποίησις τῆς Ρ.Ε. ἀπὸ τῆς ἀρχαίας καὶ ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας.

ΚΕΦ. Β' Ἡ ἐκκοσμίκευσις τοῦ Δικαίου τῆς Ρ.Ε.

ΚΕΦ. Γ' Αἱ κατὰ τῆς ἐκκοσμίκευσεως ἀντιδράσεις. Μεταρρύθμισις καὶ Ἀντιμεταρρύθμισις.

ΚΕΦ. Δ'. Νεώτεραι ἐξελίξεις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ Δικαίου τῆς Ρ. Ε. Spiritualisierung.

34. Λουκᾶ 2.52.

35. Πρβλ. Μ. Schmaus, ἐνθ' ἀν. σελ. 434 «Was die Kirche damals war, ist sie immer geblieben und wird sie bleiben bis zum Ende der Zeiten. Was sie heute ist, wurde damals. Solange und unabsehbar ihr Weg in die Zukunft sein wird, nie gibt es für sie eine wesentliche Veränderung oder eine ihr Wesen wandelnde Entfaltung und Entwicklung. Von der dritten Stunde Jenes Tages an war und bleibt sie der Leib Christi besitzt sie die Grundzüge ihrer Verfassung, ihre Sakramente, die geoffenbarte Wahrheit. Nichts von all dem verdankt sie späteren Zeiten und Kulturen, weder der Jüdischen Gesetzhlichkeit noch der hellenistischen Mysterienfrömmigkeit noch der römischen Staatskunst, weder der griechischen Philosophie noch der lateinischen Macht».

Ἐκκλησία παραμένει ἀμετάβλητος καὶ ἀνεπηρέαστος κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ πολιτεύματος αὐτῆς, ἐν τούτοις ἡ ἐξωτερικὴ διοργάνωσις τῆς ὑπέστη τοιαύτας μεταβολάς, ὥστε ἄλλοίαν ἐν πολλοῖς ὄψιν παρουσιάζει ἡ Ἐκκλησία τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας π.χ. τῶν πρώτων αἰώνων. Διότι ἀκριβῶς διάφορος εἶναι καὶ ἡ νοστροπία καὶ αἱ πνευματικαὶ καὶ κοινωνικαὶ μορφαί, δι' ὧν ἐκφράζουσι οἱ ἄνθρωποι ἐκάστης ἐποχῆς τὴν ἀναλλοίωτον τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἀλήθειαν. Ἐκαστος λαός, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ μέλος τῆς Οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματά του, ἅτινα καὶ ἐπιθέτει ἐπὶ τῆς μορφῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ταῦτα χρωματίζουν ὠρισμένην πλευρὰν αὐτῆς, ὅπως τὸ χρῶμα τοῦ πυθμένους τοῦ ποταμοῦ ἀντανακλάται εἰς τὸ διερχόμενον ὕδωρ³⁶. Οὕτως ἡ Ἑλλάς προσέφερον εἰς τὸν Χριστιανισμόν τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν αἰσθησιν τοῦ ὠραίου, ἐνῶ ἡ Γῶμη τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου καὶ τὸ ὀργανωτικὸν δαιμόνιον. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ δὲν παραθερεῖ τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα τῶν λαῶν, ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται οὐδὲ ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἰσοπέδωσιν αὐτῶν καὶ εἰς τὴν ἐπίτευξιν ζηρᾶς τινος ὁμοιομορφίας, ἀλλ' ὑπέρκειται αὐτῶν, συνθέτουσα εἰς πνευματικὴν ἐνότητα τὰς ποιουλίας τῶν διακρίσεων καὶ τῶν ἐναλλαγῶν. Δέον ὅμως ἀπαραιτήτως καὶ ἀπαρεγκλίτως νὰ διέπῃ τὴν τοιαύτην σύνθεσιν ἡ ἐνταξίς εἰς τὴν ἱεραρχίαν τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀξιών, ἥτοι ἡ ὑπόταξις τούτων, ὡς ἀποσκοπούντων εἰς τὴν μορφήν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν διοργάνωσιν, εἰς τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῇ βᾶσει τῆς ὁποίας δέον νὰ ρυθμίζηται ὁ καθόλου τῆς Ἐκκλησίας βίος καὶ δὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοργάνωσις. Δέον δηλαδὴ πᾶν ἰδιαίτερον τῶν λαῶν γνώρισμα νὰ τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἀπλοῦν μέσον, παραλλήλως τοῖς ἄλλοις, οὐδόπως δὲ καὶ οὐδέποτε νὰ διεκδικῇ ἀπόλυτον καὶ κυρίαρχον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θέσιν, τεινον νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ὑπερακοντίσῃ τὰ λοιπὰ³⁷. Οὐδέποτε δηλονότι δέον νὰ μεταβάλληται εἰς αὐτοσκοπὸν. Ἀκριβῶς δὲ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκεται ὁ μέγας κίνδυνος τῆς ἀλλοιω-

36. Πρβλ. R. S o h m, Kirchengeschichte im Grundriss, 18η ἐκδ., Leipzig 1913 σελ. 20. «Wie das Wasser des Flusses von der Farbe des Bodens annimmt, über welchen es dahinströmt, so nahm das Christentum unwillkürlich von der Farbe des Volkstums an, welches es missionierend in sich aufnahm».

37. Πρβλ. K. A d a m. Vom Ärgernis zum sieghaften Glauben, ἐν Die eine Kirche ἐκδ. ἐπιμ. Er. Kleineidam-O. Kuss, 1934 σελ. 40 «So schöpferisch diese Unruhe ist, solange sie die Gliedkräfte des Leibes Christi auf ihren Augenblick auf ihr Hier und Jetzt einstellt und aktiviert, so zerstörend wirkt sie für den Bestand der Kirche, wenn sie sich nicht mehr im Dienst der Gliedkräfte, in der Einheit des Leibes Christi betätigen will, sondern sich selbst absolut setzt. Dadurch zerreisst sie jenes Band des Glaubens und der Liebe, das die Kirche zusammenhält».

σεως τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας, λόγω ἀκριβῶς τῆς ἀσταθείας καὶ αὐθαιρέσας τοῦ ἀνθρωπίνου παράγοντος³⁸.

Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἔχει ὡς θεμελιωδεστάτην ἀρχὴν τῆς ἐν γένει διοργανώσεώς της, ὡς ὄρατοῦ καὶ ἐγκοσμίου ὀργανισμοῦ, τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος πάντων τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων τῶν ἀποτελούντων μέλη αὐτῆς εἰς ἓν πνευματικὸν σῶμα ὑπὸ τὴν θείαν αὐτῆς Κεφαλὴν, τὸν Θεάνθρωπον Κύριον. Πράγματι δέ, παρὰ τὰς διακρίσεις τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν καὶ τὰς ποικιλίας τῶν συνηθειῶν, ἡ Ἐκκλησία τῶν πρώτων αἰώνων ἀπετέλει πνευματικὴν ἐνότητα, ἥτις οὐδόλως ἐβλάπτετο ὑπὸ τῆς διαφορᾶς τῶν ἐπὶ μέρους παραγόντων, οἵτινες ἐπέδρων ἐπ' αὐτήν. Πᾶσα ὁμως ἀκρότης εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἐξωτερικῶν τούτων παραγόντων ἢ διεκδίκησις ἀπολύτου ἐπιβολῆς ὠδήγει εἰς τὴν ἀπόρριψιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ κυρίου σώματος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ οὕτω διεσώζετο ἡ πνευματικότης καὶ ἡ γνησιότης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀποκοπτομένων ἐξ αὐτοῦ τῶν αἰρέσεων.

Ἡ τραγικότης δέ, ἥτις ἐνυπάρχει εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς παραθεωρήσεως τῆς βασικῆς ταύτης ἀληθείας, τῆς ἐναρμονίσεως δηλ. καὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς μορφῆς εἰς τὴν οὐσίαν. Ἐὰν κατὰ τὴν ἱστορικὴν της πορείαν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ὑπέστη κατὰ τὰ ἐπὶ μέρους τμηματὰ της διαφοροποιήσεις, αἵτινες ὠδήγησαν εἰς σχίσματα καὶ εἰς τὴν διάσπασιν καὶ διαιρέσιν τῆς ἀρχαίας, μιᾶς καὶ ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας, τοῦτο ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὴν ὑπερίσχυσιν τῶν ἐξωτερικῶν παραγόντων εἰς βᾶρος τῆς οὐσίας αὐτῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται σαφές, ὅτι, ἐνῶ οἱ ἐξωτερικοὶ παράγοντες εἶναι ἀπαραίτητοι εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ διοργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ὀρθὴ τοποθέτησις καὶ συσχετίσις πρὸς τὴν οὐσίαν τῆς Ἐκκλησίας συμβάλλει εἰς τὴν ἐναρμόνισιν οὐσίας καὶ μορφῆς ἐν τῷ θείῳ καὶ ἀνθρωπίνῳ τῆς Ἐκκλησίας ὀργανισμῷ, ἀντιθέτως ἢ μετάθεσις τοῦ κέντρου τοῦ βάρους ἐκ τῆς οὐσίας εἰς τὴν μορφήν καὶ ἐκ τοῦ πρωτεύοντος εἰς τὸ δευτερεῖον ὠδήγει εἰς τὴν ἀνατροπὴν τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κανονικῆς τάξεως καὶ εἰς τὴν διατάραξιν τῆς ἐν αὐτῇ ἀρμονίας καὶ ἐπιφέρει τὴν ἀλλοίωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Εἰδικώτερον, οἱ κυριώτεροι παράγοντες, οἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὴν

38. Πρβλ. K. l. M ö r s d o r f, Zur Grundlegung... σελ. 347 ἔξ. «Von Menschen her steht die rechtliche Ordnung der Kirche in steter Gefährdung. Sie kann von schlechten Hirten bis zur Unkenntlichkeit entstellt und von böswilligen Christen ebenso missbraucht werden. Solches Versagen ist mit der menschlichen Natur gegeben und nicht von der Kirche zubannen.....» Πρβλ. H. D o m b o i s, ἐν ὄν σελ. 293 «Der pneumatische Charakter dieses Rechts zeigt sich gerade darin, dass es von der menschlichen Selbstmächtigkeit bedroht und zerstört wird».

διαφοροποίησιν τῆς Ρ.Ε. ἀπὸ τῆς ἀρχαίας μᾶς καὶ ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας, θὰ ἠδύναντο νὰ συνοψισθοῦν κυρίως εἰς τοὺς ἐξῆς:

Α'. Τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα καὶ δὴ καὶ τὸ Ρωμαϊκὸν νομικὸν πνεῦμα.

Β'. Γεωγραφικοί, πολιτικοὶ καὶ πολιτιστικοὶ ἐν γένει παράγοντες.

Γ'. Θρησκευτικὰ αἷτια.

Α'. Αἱ ἐπὶ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν ἐπιδράσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος.

Τὸ Ρωμαϊκὸν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ὑπῆρξαν, ὡς γνωστὸν, οἱ δύο παράγοντες, οἱ ὅποιοι συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὴν διοργάνωσιν τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας τῶν πρώτων αἰώνων, ἐξ οὗ προσδιορίζεται καὶ ἡ περίοδος αὕτη, ὡς ἡ τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ καθολικισμοῦ³⁹. Ἐὰν τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα κατῶρθωσε νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν προβλημάτων, ἅτινα ἀπησχόλουν τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ δι' ὑπερόχων πνευματικῶν συλλήψεων νὰ καταυγάσῃ τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμόν⁴⁰, τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα ἀντιθέτως διεκρίθη κυρίως εἰς τὸν τομέα τῆς διοργανώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου κοινωνικοῦ βίου καὶ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ δικαίου πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀρμονικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων⁴¹. Εἰς τί ὅμως ἀκριβῶς συνίσταται ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος ἐπὶ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὅποια ὑπῆρξαν αἱ συνέπειαι αὐτῆς; Πρὸς κατανόησιν τοῦ προβλήματος τούτου καὶ ὀρθὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα ἀνάγκη νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἐν γενικωτάταις ἔστω γραμμαῖς ἀνάλυσιν καὶ διαπίστωσιν τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων, τὰ ὅποια χαρακτηρίζουν τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα εἰδικώτερον δὲ ἐκείνων, ἅτινα συνετέλεσαν εἰς τὴν διαφοροποίησιν τῆς Ρ.Ε.

39. Πρβλ. Γερ. Κονιδάρη, Ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, Ἐν Ἀθήναις 1955 (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» τόμος ΚΣΤ', σελ. 40 ἐξ).

40. Πρβλ. τοὺς θαυμασίους περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ λόγους τοῦ R. S o h m, ἐν Kirchengeschichte im Grundriss, Leipzig 1913 σελ. 64. «Die griechische Nationalität war... eine Nationalität, so reich an Gaben wie keine andere, wo selbst die Sackträger auf der Gasse philosophierten, wo in den Barbierstuben und Schenken, auf den Gassen und Märkten der Streit um die Geheimnisse des Glaubens widerhallte, wo nicht bloss die Religion, sondern auch die Theologie populär war und die Massen des Volkes in brausende Bewegung setzte, wo die Energie des Geisteslebens unerschöpflich schien, von der Kraft des ganzen Volkstums siegreich emporgetragen—diese Nationalität, die herrlichste, die reichste, die wunderbarste unter allen...».

41. Γενικώτερον περὶ τῆς συμβολῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ πρβλ. Paul Koschaker, Europa und das Römische Recht, München 1947.

1. Γενικά περί τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος καὶ εἰδικώτερον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου⁴².

Τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα, ὡς εἰκός, ἀπετέλεσεν τὸν δημιουργικὸν παράγοντα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τὸ δὲ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον ὑπῆρξεν ἡ πεμπτούσια τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος καὶ τὸ κυριαρχοῦν γνώρισμα αὐτοῦ. Ἡ ἔξοχος αὕτη Ικανότης τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος πρὸς διοργάνωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτειακοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου⁴³ προσδιορίζει καὶ τὸ πεδίον, ἐν ᾧ ἐκδηλοῦται ἡ δραστηριότης αὐτοῦ. Τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα ἀπευθύνεται κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀνθρώπων καὶ διαμορφοῦ τὰ τυπικὰ πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀναπτύσσεται ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος αὐτῶν. Ἡ συμβολὴ αὕτη τοῦ Ρωμαϊκοῦ πνεύματος καὶ εἰδικώτερον τοῦ Ρωμαϊκοῦ νομικοῦ πνεύματος, δὲν συντελεῖται τόσον διὰ τῆς ἐσωτερικῆς πειθοῦς, ὅσον διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ καταναγκασμοῦ. Τὸ κέντρον τοῦ βάρους μετατίθεται, ἐκ τῆς οὐσίας εἰς τὴν μορφήν. Οὐχὶ π.χ. ἡ οὐσιαστικὴ ἐπίτευξις τῆς δικαιοσύνης ἦτο τὸ προέχον διὰ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον τῆς πρώτης περιόδου,

42. Γενικῶς περί τῆς διαμορφώσεως καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν στοιχείων τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος πρβλ. τὴν ἐξαιρετὸν περιγραφὴν τοῦ H. Lietzmann, ἐν *Geschichte der Alten Kirche*, τόμ. I σελ. 158 «Τὰ ὕλικα θεμέλια τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἐξεσφαλισθησαν διὰ τοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ρωμαϊκῇ παραδόσει ἐκπαιδευθέντος στρατοῦ καὶ δι' ἐνὸς μεγαλοφανοῦς ὀργανωμένου συστήματος διοικήσεως. Ἡ ψυχὴ του ὁμῶς ἦτο τὸ λατινικὸν Δαιμόνιον (Lateinische Genius), ὅπερ ἐγεννήθη κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας. Τὸ δῶρον τῆς εὐγλωττίας καὶ τὴν κλίσιν πρὸς τὴν πρακτικὴν κατεύθυνσιν τῆς Φιλοσοφίας ἔθεσεν εἰς τὸ λίκνον του ὁ Κικέρων, ἀλλ' ἡ νηφαλία ἀντίληψις τῆς πραγματικότητος, ὁ ὕγιης νοῦς, ἡ ἰδιοφυΐα, (τὸ χάρισμα) διὰ τὴν Πολιτικὴν καὶ τὴν Νομικὴν, ἡ κατανόησις (ἀίσθημα) διὰ τὴν μορφήν (τὸν τύπον = Form) καὶ τὸ ἀξίωμα, ὑπῆρξαν ἡ κληρονομία του ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Τώρα ἐχάρισεν εἰς αὐτὸ ὁ Αἰβίος μίαν ἐνδοξον ἱστορίαν καὶ τὸν μῦθον ἡρωϊκῆς γενέσεως. Ὁ Ὀράτιος ἐδημιούργησεν Λυρικὸν δράμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐγνώριζε νὰ συνδέσθῃ τὴν φαιδρὰν ἀπόλαυσιν τῆς ζωῆς μετὰ τῆς περισκέψεως καὶ ὑψηλοῦ πατριωτικοῦ συναίσθηματος. Ὁ Ὀβίδιος προσέμιξε ἰσχυρῶς τὰ εὐθυμα στοιχεῖα ἐνὸς ἐρωτισμοῦ μέχρις οὐ πικρὰ τῆς πείρας διδάγματα ἔρριψαν αὐτὸν εἰς τὰς ἀγκάλας σοφωτέρας Μούσης.

Ἄλλὰ πρὸ παντὸς ἄλλου κατενόησε τὸν λαὸν του ὁ Βιργίλιος ὅταν τοῦ ἐμελεπε εἰς τὴν *Aeneida* τὸν ἡρωϊκὸν του ἄσμα πρὸ ὁποῖου δὲν ἐκουράσθησαν ποτὲ νὰ ἀπαγγέλου με ἐνθουσιασμῶν τὰ ρωμαϊκὰ γέγηθα καὶ τῶν ὁποίων αἱ εἰκόνες συγκινοῦσι τὰς καρδίας τῶν Ρωμαϊκῶν λαῶν μέχρι τῆς σήμερον. Συνέβη πράγματι τοῦτο ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Αὐγούστου δὲν ἐγεννήθη ἀπλῶς ὁ Χριστός, ἀλλὰ καὶ τὸ λατινικὸν Δαιμόνιον τὸ ὁποῖον καθορίζει ἀπὸ 19 αἰῶνων τὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης». Μετάφρασις ὑπὸ Γερ. Κονιδάρη, ἐν *Εἰσαγωγῇ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς διαμορφώσεως τῆς Καθολικῆς Ὀρθοδόξου καὶ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἐν Θεσσαλονικῇ 1951 σελ. 100 ἐξ. ὑπ. 2.

43. Πρβλ. F. Heiler, *Altkirchliche Autonomie und päpstliche Zentralismus*, München 1941, σελ. 193 «Die wichtigste Eigentümlichkeit Roms war das χάρισμα κυβερνήσεως, die Gabe der autoritativen Leitung, von der Paulus bei der verschiedenen Charismen spricht (A' Κορ. 12, 18).

ἀλλ' ἡ τυπικὴ συμμόρφωσις πρὸς τὸν νόμον. Τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον διεκρίθη διὰ τε τὴν τυπικότητα καὶ τὴν αὐστηρότητα αὐτοῦ, ἐξ οὗ καὶ οἱ κανόνες του ἐφαρμόζονται, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἀντίκεινται πρὸς τὸ κοινὸν αἶσθημα περὶ δικαιοσύνης. Προεῖχε δηλ. τὸ γράμμα τοῦ νόμου, ὅπερ «ἀποκτείνει» καὶ οὐχὶ τὸ πνεῦμα, ὅπερ «ζωοποιεῖ»⁴⁴. «Ἡ τυπικότης καὶ ἡ αὐστηρότης, αἱ διακρίνουσαι τὸ ἀρχαῖον δίκαιον, προϋποθέτουσιν ἀναγκαιῶς ἴδιον τρόπον διανοήσεως καὶ ἴδιαν μέθοδον τοῦ σκέπτεσθαι. Τῆς ἀρχεγόνου δὲ ταύτης καταστάσεως δὲν εἶχε κατορθώσει τὸ κλασσικὸν (δηλ. ρωμαϊκὸν) δίκαιον ν' ἀπαλλαγῇ τελείως. Οὕτως αἱ διαιρέσεις καὶ αἱ κατατάξεις, ὡς ἐπιχειρεῖ, στηρίζονται ἐπὶ ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων»⁴⁵. Συνέπεια τῆς στενότητος ταύτης εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων, ἥτοι τῆς προσκολλησεως εἰς τὸν τύπον καὶ τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τῶν ἀντικειμένων εἶναι, ὅτι, παρὰ τὴν ἔφεσιν τῶν Ρωμαίων πρὸς τὸν πειθαρχημένον κοινωνικὸν βίον καὶ τὴν νομικὴν αὐτῶν ἰδιοφυίαν, οὐδέποτε θὰ ἐπετύγχανον τὴν ἀναγωγὴν τοῦ δικαίου των εἰς αὐτόχρημα κοσμοπολιτικὸν δίκαιον, ἐὰν παρὰ τὸ αὐστηρὸν καὶ ἄκαμπτον δὲν ἐπεδεικνυον τὴν ἔξοχον ἰκανότητα «περὶ τὴν συμφώνως πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν πνεῦμα ἀφομοίωσιν θεσμῶν ἐκ τῶν ἔξωθεν εἰλημμένων καὶ πλέον προηγμένων τοῦ ἰδίου. Πράγματι δὲ τὰ σύγχρονα τοῦ ἀρχαίου ρωμαϊκοῦ δίκαια οὐ μόνον κατώτερα αὐτοῦ δὲν ὑπῆρξαν, ἀλλ' ἐν πολλοῖς καὶ τελειότερα καὶ προοδευτικώτερα». Ἰδιαιτέρως δὲ τὸ ἑλληνικὸν δίκαιον ἐπέδρασε ἐπὶ τὴν ἐκ βάθρων διαμόρφωσιν καὶ μεταμόρφωσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ ἄνευ τοῦ ὁποίου τοῦ ρωμαϊκὸν οὐδέποτε θὰ κατάρθωνε νὰ ἐπικρατήσῃ⁴⁶. Γενικώτερον δέ, ὡς παρατηρεῖ

44. Β' Κορ. 3, 6.

45. Γ. Πετροπούλου, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ὡς εἰσαγωγή εἰς τὸ ἰσχύον ἐν Ἑλλάδι Ἀστικὸν Δίκαιον καὶ εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, Ἀθήναι 1944, Τεῦχος Α' σελ. 152.

46. Γ. Πετροπούλου, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. V. Πρβλ. καὶ σελ. 193 ὑπ. 35 «Συμφωνῶ μετ' ἀμοτέρων (δηλ. Β. Κυβλέρου καὶ Π. Βιζουκίδου) ἐπὶ τοῦ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου ὑπῆρξε καιρία. Ἄλλ' ἐνῶ δέχομαι ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ ἐπίδρασις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε νὰ διαμορφώσῃ τὴν ρωμαϊκὴν νομικὴν σκέψιν, δίδουσα εἰς ταύτην μορφήν καὶ περιεχόμενον ἐπιστημονικὸν καὶ χειραγωγούσα τοὺς Ρωμαίους νομικοὺς ἐν τῇ συστηματοποίησιν τῆς νομικῆς σκέψεως, ἀποκρούω τὴν μετὰθεσιν ὀλοκλήρου τοῦ βάρους τῆς ἐπιδράσεως ἀπὸ τῆς μετακλασσικῆς καὶ τῆς ἰουστινιανείου εἰς τὴν κλασσικὴν καὶ τὴν πρὸ ταύτης περίοδον. Διότι, ἐνῶ κατὰ ταύτας οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι ἐδίδαξαν τοὺς Ρωμαίους τὸν τρόπον τοῦ ἐπιστημονικῶς σκέπτεσθαι, ὃν οὗτοι μετέφερον εἰς τὸ δίκαιον, πρὸς ἃ ἠσθάνοντο ἰδιαιτέραν κλίσιν καὶ ἐπίδοσιν, κατὰ τὴν μετακλασσικὴν πρόκειται περὶ ἐνεργοῦ ἐπεμβάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου καὶ τῶν ἑλληνικῶν νομικῶν σχολῶν τῆς ἀνατολῆς εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ ἐν πολλοῖς εἰς αὐτὴν τὴν μεταμόρφωσιν αὐτῶν τῶν κανόνων τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἀντικατασταθέντων τῶν ἀρχήστων διὰ χρησίμων, τῶν νεκρῶν διὰ ζωντανῶν θεσμῶν, τῶν ἀφρημένων καὶ ὑπολανθανουσῶν θεωριῶν διὰ συγκεκριμένων καὶ ἀπτῶν διαμορφωνουσῶν τοὺς θεσμοὺς κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ προσαρμύζωνται πρὸς τὰς νέας ἀντιλήψεις καὶ πρὸς τὰς νέας

χαρακτηριστικῶς ὁ Lietzmann, «Ἡ στρατιωτικῶς ὑποταγεῖσα Ἑλλάς εἶχεν ἀπὸ μακροῦ πνευματικῶς ὑπερνήσει τὸν νικητὴν, ὅταν ἐγεννήθη τὸ παγκόσμιον Κράτος (τῆς Ρώμης): διότι τὸ Λατινικὸν δαιμόνιον ἐθήλασεν ἑλληνικὸν γάλα, ἐξεπαιδεύθη εἰς ἑλληνικὸν παιδευτήριον καὶ ἐνεδύθη μὲ ἑλληνικὸν ἔνδυμα τὴν πατροπαράδοτον θρησκείαν του. Τὰ εἰς τοῦτο ἀκατάλληλα στοιχεῖα περιέπεσαν εἰς λησμοσύνην»⁴⁷.

Παρὰ τὴν διαπίστωσιν ὅμως ταύτην ἡ μεταξὺ ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ δικαίου διαφορὰ ὑπῆρξεν οὐσιώδης, δεδομένου ὅτι ἐν τῷ ρωμαϊκῷ δικαίῳ τὸ κέντρον τῆς βαρύτητος εὕρισκετο εἰς τὴν μορφήν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐν τῷ ἑλληνικῷ εἰς τὴν οὐσίαν⁴⁸.

(Συνεχίζεται)

απαιτήσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς πράξεως. Ἄλλοτε ἐπρόκειτο περὶ καθάρως ἐπιστήμης, τῶρα ὅμως περὶ ἐφαρμογῆς τῶν δογμάτων τῶν ἐν ταῖς σχολαῖς ἐκκολαφθέντων εἰς τὴν ζωὴν. Διὸ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ἐξηναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ θεσμούς, ν' ἀποδεχθῇ ξένους, νὰ μετατρέψῃ δὲ ριζικῶς πλείστους ἄλλους, ἵνα προσαρμοσθῇ πρὸς τὰς νέας ἀνάγκας.»

47. Lietzmann, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 158.

48. Πρβλ. Α. D e m p f, Sacrum Imperium. Geschichts- und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance, ἐκδ. 2α. Darmstadt 1954, σελ. 29. «Für das Griechentum steht die abstrakte Hoheit des Rechtes obenan, für das Römertum die formalistische Hoheit des Rechtsverfahrens und der rechtsschöpferische Wille des Imperators».